

Algemeen Dagblad 15-10-198

Henk van Ulisen 't mooist in stille momenten

toneel

Voorstelling: Dagboek van een gek. Auteur: Nikolaj Gogol. Regie: Jan Ritsema. Gespeeld door Henk van Ulisen. Productie: Wim Visser. Singer Concertzaal, Laren. Tournee t/m 27-2-99.

Door Eddy Ceerlings

LAREN - Henk van Ulisen is slank gebleven: hij kon de kostuums uit 1965 zo weer aantrekken. Toen speelde hij ook al Gogols Dagboek van een Gek, in de regie van Kees van Iersel; legendarische voorstelling.

Hij staat nu ook weer in het zelfde decor, inclusief de Cobra-achtige dia's van Frits Müller waarmee de vele scènes aan elkaar zijn gelast. Ook de filmische muziek van Delerue is er weer.

Dat is postuum respect voor de onlangs overleden Van Iersel, maar niet alleen.

Het bespaarde regisseur Jan Ritsema, zoals hij zegt, een hoop werk. Nu kon hij al z'n aandacht besteden aan de acteur en daar gaat het Ritsema toch altijd om: de ultieme samenvoeging van speler en tekst.

Niet spelen, maar zijn! Ieder spate retoriek of pathos moet er bij hem uit en dat is niet eenvoudig met een acteur als Van Ulisen, die voortkomt uit een toneelspelersgeneratie die met deze theatrale waarden is opgevoed.

Toch komen ze samen een heel eind in deze nieuwe (vierde!) versie van Het Dagboek. Vooral het tweede deel in de witte cel van de psychiatrische inrichting is prachtig van helderheid en eenvoud.

Van Ulisen is het mooist in de stille zoekende momenten en je zou willen dat er daarvan ook meer in het eerste deel te beleven waren.

Daarin is het wel goed gelukt om van de hoofdpersoon - een ambtenaar die zijn onbeduidende status compenseert met een geweldige fantasie waarin hij zelf lijkt te gaan geloven - geen cliché te maken van een man die gek wordt.

De tragiek is minder, in elk geval lichter van toon, wat hem op zeker moment tot een soort held maakt, die ons herkenbaar gedrag voorschotelt en aan het denken zet.

Zo gespeeld is de tekst een ode aan 's mensens verbeeldingskracht als wraak op een saai onzichtbaar leven.

Dat is een nieuwe nuance, die de reprise een bijna vrolijke meerwaarde geeft.

Maar ja, als je blijft volhouden dat je de koning van Spanje bent (en je bent het niet) sluiten ze je eens op een keer op. En in Gogols tijd was dat met kaalscheren, een gevangenispak en lijfstraffen wel het begin van het einde. Daarvan word je écht gek.

'Dagboek van een gek' weer als nieuw

Van Ulsen doet mythe herleven

De man op het podium schijnt bijna zeventig jaar oud te zijn. En de voorstelling die hij speelt, ziet er precies zo uit als vijfendertig jaar terug. Het decor is zelfs hetzelfde als toen, de muziek is ook al niet anders, zelfs de dia's zijn bewaard van wat er in 1965 in première ging. Er is iets uit het archief gehaald zou je kunnen zeggen. Maar het doet er niet toe. Als Henk van Ulsen 'Dagboek van een gek' speelt, verdwijnen tijd en leeftijd. Dit is zijn stuk, dit is zijn voorstelling. Dat was het en dat zal het altijd blijven.

Van Ulsen viert er nu zijn vijftigjarig toneeljubileum mee. Het zal ongetwijfeld veel oudere mensen trekken die mooie herinneringen willen ophalen aan de sensatie van destijds in het Amsterdamse Theater de Brakke Grond waar Kees van Iersel 'Dagboek...' voor het eerst registreerde. Maar laten we hopen dat het ook een nieuw publiek zal aantrekken. Want wat Van Ulsen doet is veel meer dan een reminiscentie.

Hij brengt opnieuw de ambtenaar Proprijsin tot leven, zoals die door Nikolaj Gogol is bedacht. Een gek, die ons in genialiteit overtreft. Die een grotere fantasie heeft dan wij in de zaal. Een man die de hele dag punten moet slijpen voor

Voorstelling: 'Dagboek van een gek'; **schrijver:** Nikolaj Gogol; **speler:** Henk van Ulsen; **regie:** Jan Ritsema en Kees van Iersel; **producent:** Wim Vissor; **Gezelschap:** Singer, Laren.

een directeur op het ministerie, maar in wiens hoofd hele werelden omgaan. Goed, er ontstaat onder de hersenpan wat kortsluiting als hij een verliefdheid opvat voor de dochter van zijn baas. Hij besluit het hondje van de dame af te luisteren; en hij is zeer in zijn nopjes als hij een briefwisseling van het beest weet te onderscheppen.

Van Ulsen's 'Gek' is vers en nieuw. De man op het podium is absoluut geen bejaarde. Hij dartelt door zijn rol als een jong veulen. En ook de ensce-

nering is geenszins belegen. Het is allemaal helder, strak en van deze tijd. 'Het dagboek van een gek' wordt zo een toneelervaring van de eerste orde. Er kan mij wat toneel betreft veel gestolen worden, maar deze pakken ze me toch niet meer af.

Dick van den Heuvel

Telegraaf
16-10-1988

Barokke Van Ulsen doet publiek naar adem happen

THEATER

Dagboek van een gek, naar Nikolaj Gogol door Henk van Ulsen. Regie: Jan Ritsema. Singer Laren, 13 oktober. Tournee.

Wie de moeite neemt naar een geluidsopname van een dertig jaar oude toneelvoorstelling te luisteren, schrikt zich waarschijnlijk dood. Wat toen spreektaal leek, klinkt nu als onverdraaglijk gegalme. Een publiek kan met veel minder toe dan destijds. Dat had de jubilerende acteur Henk van Ulsen, bijna vijftig jaar aan het toneel, toch moeten weten toen hij besloot zo'n oud succes opnieuw op te voeren.

De toneelbewerking van Gogols novelle *Dagboek van een gek* speelde hij in de jaren zestig en zeventig in drie verschillende regies. De monoloog van een onbetekende ambtenaar die tot gek wordens toe vlucht in zijn fantasie, bood Van Ulsen toen alle ruimte om zijn kunsten te tonen.

Typetjes naspelend, heen en weer schietend tussen stemmingen, verrukte hij het publiek. Al vond een enkele criticus het destijds 'pathetische mooimakerij'.

Samen met regisseur Jan Ritsema koos Van Ulsen nu opnieuw voor de 'oer-versie' uit 1965 van Kees van Iersel, inclusief diens decor: een klein kamertje, als een poppenhuis gemeubileerd.

Daarmee werd dit jubileum ook een ode aan Van Iersel, de onlangs overleden theatervernieuwer. Hadden ze maar beter naar zijn advies geluisterd, toen hij hoorde van deze productie: 'Hou het strak'.

Want 'strak' is het laatste wat je tijdens het kijken te binnen schiet. Van Ulsen is een beweeglijk, barok acteur en als een regisseur hem zijn gang laat gaan heeft hij de neiging achter elke zin een uitroep te zetten.

Zijn stem is van nature al kleurrijk, als hij daar een veelvoud aan stembuigingen, lachjes, kreten en speekselplofjes aan toevoegt, wordt het al te overdadig.

Daar komt nog bij dat hij geen ogenblik stilzit. Hij heeft zijn schoenen nog niet uit of hij springt achter zijn bureau, slijpt aan zijn ganzenveer, schrijft een zin, staat

Henk van Ulsen in 'Dagboek van een gek'.

FOTO TET LAGEMAAT

weer op, valt even neer op het bed, veert omhoog, frummelt aan het gordijn, strooit theebladeren in de pot, schenkt in en drinkt. Na vijf minuten zijn we totaal buiten adem.

Van Ulsen doet met al dat gespeel niet alleen ons, maar ook zichzelf te kort. Onbedoeld bouwt hij een muur om zich heen, zodat we niet mee kunnen voelen met die eenzame man die tot slot in een inrichting belandt en zich de koning van Spanje waant.

Een aframmeling ziet hij aan voor een ridderslag en de kaal-

hoofden die hem omringen voor Spaanse grandes.

Het is onbegrijpelijk dat Ritsema die toch bekend staat om zijn voorkeur voor sober spel, de acteur zo kon laten uitpakken. Op deze manier had de productie beter in de oude doos kunnen blijven.

Als de jubilaris na afloop beïndruisd het applaus aanhoort, staat hij daar, lichtelijk aangedaan en zonder enige opsmuk. Dan pas wekt hij ontroering. Had hij dat maar eerder gedaan.

Marlan Buljs

NRC Handelsblad 14-10-1988

De geleidelijke verstandsverduistering

Voorstelling: Dagboek van een gek naar de gelijknamige novelle van Nikolaj Gogol. Productie Impresariaat Wim Visser. Bewerking: Sylvie Luneau, Roger Coggio; decor: Kees van Iersel; kostuums: Lisette van Meeteren; muziek: Georges Delerue; regie: Jan Ritsema; spel: Henk van Ulsen. Gezien 13/10 Singer Theater, Laren. Te zien t/m 27/2. Inl.: 020-6233700.

Door KESTER FRERIKS

Met geen rol heeft een Nederlands acteur zich zijn leven lang zo geïdentificeerd als Henk van Ulsen met de kleine Petersburgse ambtenaar Proprietsjin, de in droombeelden gevangen held uit de novelle *Dagboek van een gek* (1835) door Nikolaj Gogol. Meer dan dertig jaar geleden, op 15 mei 1965, speelde Van Ulsen voor het eerst deze rol bij Toneelgroep Studio in de regie van Kees van Iersel, daarna in de jaren zeventig nog eens en nu opnieuw. Het is een *perpetuum mobile* van deze 'gek', of liever: deze 'krankzinnige' Proprietsjin.

Ik zag ooit de middelste voorstelling, waarin de acteur gevangen was in een fuik van steeds kleiner wordende cirkels. Totdat er geen bevrijding meer mogelijk was. Ik was gewonnen voor toneel, toen. Van Ulsen, inmiddels de zeventig gepasseerd en zo'n vijftig jaar verbonden aan het toneel, koos *Dagboek van een gek* als zijn jubileumvoorstelling. Jan Ritsema werd zijn regisseur. Ze gingen terug in de tijd, naar de versie die de legendarische Kees van Iersel bij

Henk van Ulsen in *Dagboek van een gek* (Foto Tet Lagemaat)

Studio maakte. De jonge tekenaar Frits Müller maakte dia's die op het toneelbeeld werden geprojecteerd. Steeds krassiger en surrealistischer werden die, en zo keek je in het verwarde hoofd van de armzalige ambtenaar die zich koning van Spanje waant en dat zelfs in het gekkenhuis nog volhoudt, tot aan de volkomen verstandsverduistering.

Henk van Ulsen speelt zijn geliefde hoofdpersoon met bewon-

derenswaardige souplesse en vitaliteit. In een nauwgezet rommelig geësceneerd decor, claustrofobisch en vooral treurig als regen die lekt van de dakgoot, schrijft de ambtenaar scènes in zijn dagboek die hij vervolgens naspeelt. Hij droomt van een groots, brutaal en gepassioneerd leven. Maar elke vlucht stuit af op de realiteit. Tot hij zover gaat geen realiteit meer te accepteren en in illusies zijn geluk te beproeven. Dat decor werd ont-

worpen door Kees van Iersel, zoals in de credits staat vermeld. Zo'n historisch moment beleef je niet vaak in het theater. Van vernieuwing geen sprake, en waartoe ook?

Regisseur Jan Ritsema stuurt Van Ulsen naar een mooie balans tussen waanzin en niet-waanzin. Vooral dat laatste, het gefatsoeneerde gedrag, geeft de spanning aan de voorstelling. Want des te strakker en met meer naturel Van Ulsen de tekst zegt, zelfs als hij schitterend raaskalt, des te gevaarlijker wordt zijn optreden. Want hoe je het ook wendt of keert, niemand is in staat een scherpe scheidslijn te trekken tussen aangepastheid en waanzin.

Het is intrigerend hoe een acteur een tekst zo vaak gespeeld kan hebben, alleen al in de eerste ronde in 1965 meer dan tweehonderd keer, zonder die kapot te spelen. Proprietsjin blijkt telkens verrast door zijn eigen grillen. De overschakeling van zijn dagelijkse kleine nederlagen naar zijn grootse Koning van Spanje-syndroom gaat zo mooi geleidelijk, dat ik als toeschouwer pas met terugwerkende kracht ineens moest beseffen dat de gekte in vol ornaat die arme ambtenaar in beslag had genomen. Van Iersels toneelbeeld heeft niets aan zeggingskracht ingeboet: expressionistisch met scheve, heftige lijnen en hoeken in het eerste deel, ijselijk wit en strak als een cel in een gekkenhuis in het tweede. In de desillusie van het leven vindt hij zijn einde: Van Ulsen ligt op de grond, verkrampt, hij zou wel zijn neus achterna willen die zich op de maan bevindt.

Een gek uit de vorige eeuw

Voor een kleine staatsambtenaar, die in de eenzaamheid van zijn morsige kamerscheidt op zijn superieuren, de briefwisseling tussen twee hondjes onderschept en op een gegeven ogenblik tot de overtuiging geraakt dat onze herenen ons komen aangewaaid vanuit de Kaspische Zee, is het zo gek nog niet te menen dat hij de koning van Spanje is. Feitelijk is de gek uit Nikolai Gogols *Dagboek van een gek* lang zo gek niet als wij voor onze eigen gemoedsrust graag zouden willen geloven. Dat hij tenslotte die smalle grens oversteekt die hem in een psychiatrische inrichting doet belanden, doet aan die herkenbaarheid weinig af. Zo komt hij naar voren uit Gogols novelle, zo moest hij vrijdagavond op de planken staan, in Henk van Ulsens vierde reprise van het stuk, waarmee hij in 1965 zijn naam als acteur vestigde.

In de regie van Jan Ritsema werd teruggegrepen op het decor en de setting van die eerste versie: schuin toelopende wanden, waartussen een naturalistisch ogend interieur van bed, schrijftafel en theepot. Theeschenkend en dagboekschrijvend stak Henk van Ulsen zijn monomane monologen af, met als enige tekenen van voortschrijdende gekte af en toe dat hysterische lachje of het stuk-

Gebeurtenis. *Dagboek van een gek* van Nikolai Gogol. Productie: Impresariaat Wim Visser. Regie: Jan Ritsema. Spel: Henk van Ulsen. Gezien: 16 oktober in Cultureel Centrum Geert Toes, Stadskanaal. Publiek: 300. Herhalingen: 1 december in De Kolk, Assen; 11 februari in De Tamboer, Hoogeveen en 24 februari in de Stadschouwburg, Groningen.

Toneel

gooien van een schotelje, om direct daarop de schervan al voortredenderend weer keuring bij elkaar te vegen.

Van Ulsen deed het allemaal zoals je je voorstelt dat Popritsijn het gedaan zou hebben – hij sloeg precies zo'n verongelijkt ambtenaarsstootje aan, hij redeneerde met klem onzin, hij sloeg zich overtuigend ("Niet aan denken, niet aan denken.") voor het hoofd – maar gegrepen werd je niet. Er miste iets wezenlijks, er bleef een afstand waarin je je voortdurend bewust was dat je naar een toneelstuk zat te kijken, dat er iemand op het toneel Gogols gek stond na te spelen, dat is: een gek uit de vorige eeuw. Niet dat er nooit iets viel te lachen, of herkennen of te bejagen, maar dan was het steeds om Gogols tekst die mooi gezegd werd.

En dat bleef zo, in het kale decor van het gekkengesticht, waarin Popritsijn zich overtekort de koning van Spanje waant, niertegenstaande de vreemde Spaanse volksgebruiken, je zag het tot in die laatste hallucinatie, waarin hij zijn overleden moedertje ontwaart en gierend over de grond rolt na de mededeling dat de Bey van Algiers vlak onder zijn neus een wrat heeft, dat je zag maar zag dat het stiekem toch Henk van Ulsen was.

MINKE MULWIJK

■ Henk van Ulsen als Popritsijn in *Dagboek van een gek* van Nikolai Gogol in een nieuwe regie van Jan Ritsema. 'atstandelijk'. © Impresariaat Wim Visser

Jubileumstuk Dagboek van een gek

Solo Henk van Ulsen als vanouds indrukwekkend

"Speel het als jezelf," luidde het advies van regisseur Jan Ritsema aan Henk van Ulsen aan het begin van de repetities van 'Dagboek van een gek'. Die raad heeft Van Ulsen zich klaarblijkelijk ter harte genomen. Hij hanteert de tekst alsof het uit zijn eigen gemoedstoestand voortspruit. En hij sleept je als toeschouwer daar volkomen in mee.

In de solovoorstelling gebaseerd op een novelle van Gogol speelt hij niet de gek, maar je beleeft hoe zijn personage op een eigenlijk heroïsche manier gek wordt. En dat is des te tragischer. De onbeduidende en vereenzaamde ambtenaar Proprijsin weigert zich uit een vorm van zelfbescherming neer te leggen bij zijn deprimerend bestaan. Via de weg van de verbeelding tracht hij zijn leven mooier voor te stellen dan dat in werkelijkheid is. Dat mechanisme is zeer herkenbaar. Want wie past dit zo nu en dan ook

niet op zichzelf toe? Alleen hij raakt, vreselijk genoeg, in de greep van de waanzin.

In zijn armetierige woning houdt Proprijsin een dagboek bij, waarin hij waan en werkelijkheid door elkaar haspelt. Hij gaat er dermate in op, dat hij het geschrevene in zijn gedragingen nabootst. Hevig verliefd is hij op de voor hem onbereikbare dochter van zijn directeur. Via denkbeeldige gesprekken met haar hondje probeert hij meer over haar aan de weet te komen. Ook laat hij het beest een correspondentie voeren. De

brieven schrijft hijzelf.

Om aan alle vernederingen op het werk en andere frustraties het hoofd te kunnen bieden, geeft hij zich uit voor de koning van Spanje. Hij belandt in het krankzinnigengesticht, dat voor hem een hel is. Stokslagen en het over het hoofd uitgeten van jiskoud water behoren tot de reguliere behandelmethoden. Hier verkopen alle dramatische lijnen zich tot een intens trieste samenbundeling: in zijn wanhopige roep om hulp aan zijn moeder beset hij dat hij geestesziek is, desondanks blijft hij zich tegen beter weten in vastklampen aan het waandenkbeeld dat hij koning is, terwijl zijn toestand alleen maar verergert. Dit einde snijdt je door je ziel.

In het kader van zijn vijftigjarig toneeljubileum volgend jaar is dit Henk van Ulsens vierde interpretatie van 'Dagboek van een gek'. De eerste vond midden jaarg zesting in een regie van Kees van Iersel plaats. Die voorstelling was een ongekende toppe. Al is er nu gewerkt vanuit de op schrift vastgelegde regie-aanwijzingen van Kees van Iersel en wordt er in het zelfde opnieuw nagebouwde decor ge-

speeld, deze vierde interpretatie is geen remake.

De toonzetting is anders en de speeltrant is veel minder naturalistisch. De beklanning die uit de verwarde geest van Proprijsin spreekt, wordt net als bij de eerste opvoering versterkt door diaprojecties met chaotisch in elkaar vervloede kleuren en door muziekfragmenten van Georges Delerue. Henk van Ulsen vertolkt de korte fragmentarische scènes met zoveel overtuigingskracht en knap gedoseerde dynamiek dat de voorstelling je niet onberoerd laat en geenszins als gedateerd overkomt.

MAX SMITH

'Dagboek van een gek', naar Gogol. Regie: Jan Ritsema. Solovervolking Henk van Ulsen. Première Singer Laren 13 okt. Nog te zien: DEN HELDER, De Kampanje, vanavond; AMSTERDAM, Nieuwe de la Mar Theater, 20 t/m 25 oktober; JMWUDEN, Stadschouburg Velsen, 30 oktober; HEEMSTEDDE, Het Oude Slot, 19 november; WADWAY, Theaterkerk Wadway, 28 november; ALKMAAR, De Vest, 19 januari; PURMEREND, De Purmayn, 2 februari; AMSTELVEEN, Schouwburg Amstelveen, 19 februari; HOOEN, Het Park, 23 februari.

□ Henk van Ulsen: wanbeelden van de gek komen gend tot leven. Foto Gijls Haak